

УДК 1:355.1

ДИСЦИПЛІНА ЯК УНІВЕРСАЛЬНА ТЕХНОЛОГІЯ ВЛАДИ

Севрук І.І., кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри соціальних та правових
дисциплін Національної академії Національної гвардії

У статті надано аналіз ідей М. Фуко щодо «дисципліни» та «дисциплінарних технік» як технологій влади. Розкрито взаємозв'язок дисциплінарних інститутів та дисциплінарних механізмів влади. Розкрито значення дисциплінарних технік для формування у суспільстві норм, цінностей, стандартів, що унормовують та впорядковують суспільне життя.

Стосунки влади пронизують усю систему суспільних взаємин, вони іманентні будь-яким соціальним стосункам, це «чисельні співвідношення сил, що утворюються та розгортаються у виробництві, сім'ї, малих групах, інститутах». Влада - це стратегія, це механізми, маневри, тактики, техніки, дії.

Універсальною технологією влади є дисципліна, вона не тотожна жодному соціальному інституту. Дисципліна - це тип влади, спосіб її здійснення, пов'язаний із цілим набором інструментів, технік, методів, рівнів застосування, цілей.

Дисципліна включає дисциплінарні технології та дисциплінарні інститути, дисциплінарний простір та час, жорстко унормовані рольові та статусні розподіли. Вона здійснює вплив на людську чуттєвість, ментальність та тілесність, людське свідоме та безсвідоме. Дисципліна як технологія влади охоплює практично всі виміри існування людини в суспільстві, вона спрямована на формування людини певного - унормованого – типу.

Ключові слова: влада, дисципліна, дисциплінарні інститути, дисциплінарні техніки, дисциплінарний простір.

Актуальність проблеми. Дослідження технік влади постає на сьогодні як досить актуальне завдання. Не тільки теоретично, а й практично значуще, з огляду на реалії владних практик українського суспільства. Інтерес до питання влади та її технологій охоплює різноманітні сфери діяльності. Тому дана розвідка має значення не лише для філософії та інших наук, таких як політологія, соціологія психологія та інші. Результати роботи можуть сприяти оновленню суспільних практик, зокрема практик військово-соціального управління, оскільки армія може розглядатися не тільки як інститут сектору безпеки, а й як дисциплінарний інститут.

Метою даної статті є дослідження та аналіз дисципліни як універсальної технології влади, способу «унормування» людини та суспільного життя.

Дослідження питань влади у філософській спадщині М. Фуко було започатковане французьким постмодернізмом (Ж. Дерріда, Ж. Дельоз). Серед вітчизняних дослідників проблеми - Н. Автономова, В. Лях, О. Йосипенко, В. Дехтяр, В. Ярошовець, О. Соболев, С. Куцепал, О. Вергун, Т. Лютий та ін. В той же час, маємо засвідчити: питання «дисципліни», «дисциплінарних технік» влади у вітчизняних розвідках поки що залишаються недостатньо дослідженими.

Аналіз наукових джерел свідчить: ідеї М. Фуко щодо влади мають значний резонанс не тільки у філософській спільноті. За думкою багатьох фахівців, Фуко радикально оновив усю сферу соціально-політичного філософствування та культурології, увів нову техніку аналізу, інакшу предметність, інші соціокультурні реалії та доміанти.

Теоретична претензія Фуко виключна: він намагається відкрити *modus vivendi* влади у її історико-культурних формаціях та генезі, починаючи з XII століття по наші дні.

Історія змін форм організації держави, згідно Фуко, дозволяє виділити три етапи: в епоху Середньовіччя існувала «держава справедливості»; з кінця XVI сторіччя і протягом XVII сторіччя існувала «територіально-адміністративна або поліцейська держава» (основними прикладами є германські держави, а також Франція); з XVIII сторіччя по XX сторіччя – «управлінська держава».

Перехід до нової політичної раціональності (нової стратегії влади), за Фуко починається на Заході з кінця XVI сторіччя. Цей перехід вимагав, з одного боку, нових форм організації держави, а з іншого - нових технологій управління.

Фуко доводить: влада історично змінює свої технології. За часів Середньовіччя влада використовувала переважно заборони, примус та

покарання (в першу чергу, фізичні). Вона вибудовувала бінарну опозицію «владний центр – народ» та носила відверто примусовий, насильницький характер.

Починаючи з Нового часу, влада уособлює продуктивне начало, вона утримується від демонстративного насильства, акцент переноситься з покарання на контроль. Техніки влади переміщуються всередину суб'єкта: індивіди починають «самі» регулювати свою поведінку.

Основною, універсальною технологією влади стає дисципліна, носієм якої стає не якась окрема «спеціальна» інституція, а вся система суспільних стосунків, яка пронизує все: освітні установи, виробничі підприємства, заклади охорони здоров'я тощо. Фуко зазначає, що з Нового часу «дисципліна не може ідентифікуватися з жодною інституцією, певним апаратом; вона є типом влади, модальністю її поширення через ансамбль інструментів, технік, прийомів, рівня застосування; цілей; вона – «фізика» або «анатомія» влади, технологія» [4, с.217].

На думу Фуко, з часів формування європейської правової держави принципово не існує стосунків влади як глобальної матриці бінарної опозиції між домінуючими та підпорядкованими, владу – не можна інтерпретувати просто як «осередок» або владний «центр». Стосунки влади іманентні будь-яким соціальним стосункам, вони пронизують усю систему суспільних взаємин, це «чисельні співвідношення сил, що утворюються та розгортаються у виробництві, сім'ї, малих групах, інститутах». Фуко підкреслює: влада - це, насамперед, стратегія, це механізми, маневри, тактики, техніки, дії тощо. Отже, доречною стає «мікрофізика влади», яка дозволяє виявити ці техніки у реальному житті.

Фуко зазначає: «дисципліна є вираженням генералізації різного роду соціальних технік, тобто схем, які виробило людство в процесах покарання, стимулювання, заохочення поведінки індивідів тощо». [4, с. 270]. Дисципліна

включає дисциплінарні технології та дисциплінарні інститути, дисциплінарний простір та час, жорстоко унормовані рольові релевантності та статусні розподіли. Вона здійснює вплив на людську чуттєвість, ментальність та тілесність, людське свідоме та безсвідоме. Дисципліна як технологія влади охоплює практично всі виміри існування людини в суспільстві, вона спрямована на формування людини певного - унормованого – типу.

«Дисциплінарні інститути» - тюрми, казарми, монастирі, лікарні, психіатричні клініки, навчальні заклади – є втіленням владних відносин, у них формується специфічний – «дисциплінарний» - простір. Людина у закладах такого типу не почувасться вільною. Вона – об'єкт відношення влади, вона зобов'язана під страхом покарання того чи іншого роду, підкорятись правилам внутрішнього розпорядку, тобто дотримуватись дисципліни, якої вимагає даний заклад. Це відношення влади пронизує весь дисциплінарний простір: навіть архітектура подібних закладів підкорена прагненню зробити людину, яка там знаходиться, об'єктом нагляду і контролю.

Дисциплінарний простір - це владний простір, який живиться за рахунок настанов, наказів та розпоряджень, до виконання яких змушує панівний бік відносин. Дисциплінарні розпорядження, що діють у такому владному просторі, є відображенням функцій владних інститутів щодо об'єктів їх застосування – окремих індивідів.

Дисциплінарний простір – це техніка й технологія влади. Він відокремлений від інших місць, закритий з усіх боків, але відкритий для внутрішнього контролю. Сутність цього простору – ієрархія статусів та ролей, жорстоко унормовані рольові релевантності відповідно до статусних розподілів, які дозволяють ієрархізувати взаємодії у межах дисциплінарного простору.

Контроль за індивідами, їх комунікаціями, можливість щомиті спостерігати, оцінювати, карати кожного, хто належить до цього простору, постає як смислоутворюючий фактор дисциплінарного простору. Всі ці

процедури спрямовані на пізнання, панування і використання. Отже, дисципліна як владна технологія утворює, організовує також і аналітичний простір: вона постає як мистецтво пізнання та визначення рангу ролей, техніки змін рангових структур. В такому разі дисциплінарна технологія одночасно є і індивідуалізацією тіла через його локалізацію у просторі (фізичному, смислового), і механізмом, який примушує ці тіла рухатись у мережі відносин згідно ієрархії статусів [4, с.178 - 179].

Дисциплінарні техніки влади впливають не лише на ментальну сферу людини, а й на чуттєву. Цю тезу Фуко доводить з посиланням на процедури насильницького впливу на тіло, які західна культура завжди використовувала з метою соціалізації особи, наслідки яких на сьогодні представлені не тільки культурно освоєним тілом, але й «окультуреною» душею. Ілюстрацією слугує школа-споруда, яка має бути засобом муштри, школа-машина Парі Дювернея на кшталт Військової школи.

М. Фуко демонструє, які цінності виховання уособлювала ця школа. Муштрувати міцне тіло - імператив здоров'я; випускати компетентних офіцерів - імператив кваліфікації; формувати слухняних воїнів – політичний імператив; запобігати бійкам та гомосексуалізму - моральний імператив.

М. Фуко надає детальну регламентацію ролей, вказуючи на ті цінності і норми, що упредметнені в певних ролях. «Для допомоги вчителю Батанкур вибирав з-поміж кращих учнів цілу низку «урядовців» - управителів, спостерігачів, помічників, репетиторів, декламаторів молитов, контролерів письма, одержувачів чорнила, священників та відвідувачів». Очевидно, що визначені ролі належать до двох порядків: «одні відповідають матеріальним завданням (розподіл чорнила та паперу, роздача надлишків злидарям, читання духовних текстів у святкові дні тощо)», інші пов'язані з наглядом: «спостерігачі» мають відзначати, «хто покинув свою лаву, хто балакає, хто не має чоток і часослова, хто негідно поведився на відправі, хто був нескромний,

розмовляв чи галасував на вулиці», «священики» мали «зважати на тих, хто розмовляє або бурчить, виконуючи уроки, хто не пише або пустує», «відвідувачі» ходили розпитували у родини за тих учнів, які відсутні або скоїли важкі переступи. «Управителі» наглядали за всіма іншими урядовцями. Тільки в «репетиторів» була педагогічна роль: вони примушували учнів читати півголосом по двоє» [4, с.221]. Ці рольові реальності, що відповідали перерахованому набору значень, потрапивши у сферу ментальних полів, починали впливати на формування правил самого мислення, що випрацювалися і вдосконалювалися, трансформуючи глибинні підвалини людського «Я».

Таким чином, дисциплінарні інституції випрацювали цілу машинерію контролю, що функціонує як мікроскоп поведінки [4, с.216-217].

В першу чергу дисципліна послуговується двома методами - методом ієрархії (наглядає) та методом санкції (нормалізує), завдяки яким й здійснює постійний контроль над індивідом, сприяє проникненню влади в усі сфери суспільного життя.

Дисципліна як техніка встановлення контролю використовує регламентацію простору й часу.

Дисципліна через регламентацію простору передбачає такі методи: 1) відгородження, до того ж «кліткового типу» («кожному індивіду відводиться своє місце, кожному місцю - свій індивід»); 2) функціональне розміщення; 3) організація простору по рядам.

Дисципліна через регламентацію часу здійснюється завдяки: а) розподілу робочого часу; б) деталізації дій у часі; в) вичерпного використання робочого часу тощо. У рамках розробки вказаних контролюючих і дисциплінуючих вправ відбувалось освоєння владою процедур підсумовування і капіталізації часу.

Найважливішою формою існування дисципліни виступає іспит: він поєднує в собі і наглядові ієрархії, і нормалізуючі санкції. Іспит знаходиться у центрі процедур, які перетворюють індивіда на об'єкт влади.

У дисциплінарну технологію входять і такі прийоми, як ведення справотеки (досьє), класифікація та інші форми заохочення і покарання.

Дисципліна як техніка використовує людську тілесність. Тіло індивідуума постає всього лише як засіб, за допомогою якого зовнішні впливи переводяться в їхній внутрішній світ. За Фуко, дисципліна засновує специфічний спосіб спілкування між видимим і невидимим. Вона впливає на те, що невидиме - на бажання, волю, інтенції, - перетворює їх на видиме - вчинки людини, її поведінку. Отже, техніки дисципліни охоплюють ментальність, чуттєвість та тілесність людини, її свідоме та безсвідоме. Дисципліна, таким чином, становить новий різновид влади, що зазіхає на індивідуальні відмінності кожної людини.

Слід відзначити ще один важливий момент, який формулює М. Фуко. Дисциплінарна влада здійснює своє право «над щоденним безпосереднім життям тим, що розподіляє індивідів на категорії, описує їх згідно зі своїм особливим уявленням про них, ототожнює їх із собою, нав'язує їм свій закон істини, що його вони мусять визнавати і який в них повинні визнавати інші. Одне слово, форма влади робить з індивідів підлеглих».

Дисциплінарна влада зациклена на формуванні ідентичності. Форми дисциплінарної влади функціонують там, де індивідуумів закликають, спонукають, примушують постійно усвідомлювати свою етнічну, класову, національну, сексуальну приналежність. Саме через процес інтерналізації «дозволених суспільством бажань», які складають ядро легітимних типів буття, дисциплінарні форми влади впливають на поведінку індивідуумів, реалізуються в них.

Фуко доводить: контроль і влада над великими масами людей в дисциплінарних інституціях здійснюються завдяки тому, що поведінка людей стає все більш передбачуваною. Саме для цього поведінка кожного піддається безперервній корекції. Вона повинна стати одноманітною. Кожен мусить

відповідати певному стандартіві або «нормі». Формується особлива «дисциплінарна технологія», метою якої є «нормалізація» всіх індивідів. Не кожній людині доведеться потрапити в «ненормальні» чи правопорушники. Але кожен проходить через шкільне навчання, медичні процедури, службові санкції і заохоти, себто підпадає під нормалізуючу дію влади.

Якщо особистісна ідентичність конституюється відносинами влади в суспільстві, то й дисциплінарна інституція, будучи відносно стійкою системою таких відносин, формує відносно стійку «інституціональну ідентичність», котра здатна суттєво впливати на життя людини поза відповідною інституцією. Отже, дисциплінарна влада реалізується тоді, коли індивідів «переконують» різними техніками управління їхньою поведінкою виконувати саме те, чого вимагають норми. Дисциплінарні техніки постають як певні форми пресингу, що здійснюється через розмаїті соціокультурні практики індивідуалізації.

Досягнення дисциплінарної влади над іншими реалізується за допомогою «переконання» людей робити те, чого вимагає влада, без застосування брутальної сили. В той же час, як зазначає Фуко, дисциплінарна влада покарання не відкидає. Воно залишається домінантою влади, але змінюється режим покарання. Якщо метою покарання до Великої французької революції було насамперед залякування, відповідно практика покарань визнавала публічні страти як спосіб впливу на натовп, то тепер головною функцією стає функція нормалізації, себто усунення відхилень і перебоїв у роботі соціальних інститутів. Покарання набуває характеру санкції.

Мистецтво «покарань» як таке, за Фуко, не спрямоване на репресію. Воно: 1) співвідносить дії і успіхи індивіда з деяким цілим; 2) відрізняє індивідів один від одного; 3) вибудовує їх в ієрархічному порядку; 4) встановлює, таким чином, ступінь відповідності тому, чого потрібно досягти; 5) визначає зовнішню межу ненормального; 6) нормалізує. Отже, покликання дисципліни – встановлення влади Норми. Норма, згідно Фуко, приєднується до

тих компонентів, що існували раніше як надбання попередніх форм влади: Закону, Слову і Тексту, Традиції.

Таким чином, регламентованість, унормування суспільного життя стають дисциплінарною основою поступу індивідуальності у Новий час.

Висновки: наданий Фуко аналіз дисципліни як технології влади, яка дає детальну регламентацію ролей, вмонтовує у свідомість та поведінку людей визначені як суспільно значущі цінності та норми, що упереджені в певних ролях, є корисним для суспільних практик сьогодення. В умовах нестримного розмивання суспільних цінностей та норм, плюралізму та всюдозволеності, дисфункцій основних соціальних інститутів, тотальної корупції, дисципліна та дисциплінарні техніки постають як не така вже й погана річ. В суспільстві, «перехідного типу», на теренах якого розгортаються бойові дії, неконтрольовано розповсюджується зброя, навіть насильно укорінені Закон, Право, Порядок, Знання можуть приносити свої плоди.

Література

1. *Грицанов А. А.* Мишель Фуко. // А. А. Грицанов, В. Л. Абушенко. - Мн.: Книжный дом, 2008. - 320 с. - (Мыслители XX столетия)
2. *Дехтяр В.* Дисциплінарна матриця влади як модель постачання «модерної людини»: М. Фуко про формування «паноптичного» суспільства / В. Дехтяр // Перспективи. Одеса, 1999.- № 1 (5). - С. 144 – 148.
3. *Ильин И.* Постструктурализм, деконструктивизм, постмодернизм. / И Ильин. – М., 1996.
4. *Корабльова Н. С.* Дисциплінарні технології у техніках покарань: рольовий вимір / Н.С. Корабльова // Практична філософія та правовий порядок: зб. наук. статей. - Х.: Центр освітніх ініціатив, 2000 - 342 с.
5. *Фуко М.* Наглядати і карати: народження в'язниці / Пер. з фр. П. Тарашук. - К.: Основи, 1998.
6. *Шкіль Л.Л.* Дисципліна як тип влади у філософській концепції Мішеля Фуко. / Л. Л. Шкіль. // Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності. Збірник наукових праць, випуск 23. – К.: Видавничий центр КНЛУ, 2009, - С. 76 – 82.

ДИСЦИПЛИНА КАК УНИВЕРСАЛЬНАЯ ТЕХНОЛОГИЯ ВЛАСТИ

Севрук И.И.

В статье анализируются идеи М. Фуко о «дисциплине» и «дисциплинарных техниках» как технологиях власти. Раскрывается взаимосвязь дисциплинарных институтов и дисциплинарных механизмов власти. Раскрыто значение дисциплинарных техник в формировании в обществе норм, ценностей, стандартов, которые нормируют и упорядочивают общественную жизнь.

Отношения власти пронизывают всю систему социальных отношений, они имманентны любым социальным отношениям, это «многочисленные соотношения сил, которые возникают и раскрываются на производстве, в семье, в малых группах, институтах». Власть – это стратегия, это механизмы, маневры, тактики, техники, действия.

Универсальной технологией власти является дисциплина, она не тождественна ни одному социальному институту. Дисциплина – это тип власти, способ ее осуществления, связанный с целым набором инструментов, техник, методов, уровней использования, целей.

Дисциплина включает дисциплинарные технологии и дисциплинарные институты, дисциплинарные пространство и время, жестко нормируемые ролевые и статусные разделения. Она осуществляет свое воздействие на человеческую чувственность, ментальность и телесность, человеческое сознательное и бессознательное. Дисциплина как технология власти охватывает практически все измерения существования человека в обществе, она направлена на формирование человека определенного – нормированного – типа.

Ключевые слова: власть, дисциплина, дисциплинарный институт, дисциплинарные техники, дисциплинарное пространство.

DISCIPLINE AS UNIVERSAL TECHNOLOGY OF POWER

Sevruk I.I.

The article analyzes the ideas of Foucault on the "discipline" and "disciplinary methods" as a technology of power. The relationship of the disciplinary institutions and the disciplinary mechanisms of power is revealed. It demonstrates the significance of the disciplinary methods in creating social norms, values and standards, which normalize and regulate the public life.

The power relations pervade the entire system of the social relations, they are immanent to all social relations, they are "multiple correlation of forces that occur and are disclosed at work, in the family, in small groups, institutions." Power is the strategy, mechanisms, maneuvers, tactics, methods, action.

The universal power technology is discipline; it is not identical to any social institution. The discipline is the type of power, the way of its implementation, connected with a set of tools, techniques, methods, levels of use and targets.

The discipline involves disciplinary technologies and disciplinary institutions, disciplinary space and time, strictly observed role and status differences. It exerts its effect on the human sensibility, mentality and corporeality, the human consciousness and unconsciousness. The discipline as the technology of power covers practically all dimensions of human existence in the society; it is aimed at the formation of a specific standard-type person.

Keywords: power, discipline, disciplinary institute disciplinary methods, disciplinary space.